ASPECTE SPIRITUALE ÎN ÎNCHISORILE REGIMULUI COMUNIST

Acad. Alexandru ZUB
Iaşi

Tentaţia de a îngroşa conturul lucrurilor, în bine sau în rău, stă oarecum în natura omului. O notă subiectivă îi însoţeşte aproape orice act, iar judecata senină, definitivă, pare să rămână un pios deziderat. Nu e o concluzie decepţionistă, ci una extrasă dintr-o lungă analiză de fapte, mărturii, restituţii fragmentare sau de ansamblu pe seama regimului comunist. După două decenii de la abolirea *de jure* a acestuia, suntem încă în situaţia de a-i aproxima conturul.

S-au pus în evidenţă, până acum, mai ales ororile, cruzimile, acţiunile bestiale din sistemul respectiv, iar bilanţul e teribil. Şi în acest domeniu, discursul restitutiv a pornit de la recuperarea faptelor pentru a ajunge la secvenţe monografice, la sinteze şi chiar la un metadiscurs, anevoie realizabil întotdeauna, dar, mai ales, la vreme de criză.

Modalităţile de recuperare răspund momentan la nevoile informării şi ale confesiunii, ceea ce i-a adus în prim-plan pe „arhivişti" şi pe autorii de memorii, mai mulţi decât se crede în genere. Chiar şi acolo unde imaginile sunt privilegiate, este evidentă preocuparea de a strânge şi sistematiza informaţia existentă. S-a imaginat chiar, ca formulă bilanţieră, o „arhivă a durerii", abia schiţată la finele secolului XX şi rămasă un proiect deschis, conceput de câţiva istorici şi artişti[1]. S-a tipărit apoi şi un preţios *Album memorial*, ilustrând monumente ce glorifică lupta împotriva sistemului comunist[2]. Un alt *corpus* îi evocă plastic pe noii martiri din zona carpato-danubiană, nesfârşită catenă de orori ale regimului totalitar, ateist şi violent, care s-a înstăpânit la noi după ultimul mare război[3]. Să mai amintim încă unul, *Fericiţi cei prigoniţi*, la fel de impresionant în ilustrarea prigoanei comuniste[4].

---

[1] Lucian Boia – Adrian Cioroianu – Tom Sandqvist, *Arhiva durerii*, redactori Ştefan Constantinescu, Cristi Puiu, Arina Stoenescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti 2000 (cu versiune engleză).

[2] Constantin Ticu Dumitrescu, *Album memorial. Monumente închinate jertfei, suferinţei şi luptei împotriva comunismului*, Ziua, Bucureşti 2004[2].

[3] *Icoana noilor martiri ai pământului românesc. Mărturisitori români din secolul XX*, Bonifaciu, Bacău 2009. Foto: Marius Caraman, Romeo Mărăndici, Marian Radu, Doru Vântu.

[4] Matei Marin, ed., *Martiri ai temniţelor româneşti*, Bonifaciu, Bacău 2008.

Grafica unui bun cunoscător sprijină efortul restitutiv cu privire la „gulagul românesc”[5], aruncând o lumină crudă asupra acelui univers. Ea nu spune însă nimic sau aproape nimic direct despre latura inefabilă, de rezistență spirituală, care a făcut posibilă supraviețuirea. Pictorul trecut prin arcanele acelui *gulag* declară singur că şi-a propus să prezinte numai „latura întunecată a sufletului omenesc, viziunile nemiloase, dramatice şi înspăimântătoare, fantasme care prind viață atunci când rațiunea adoarme şi voința omului este guvernată de ură, de pustie, durere şi mârşăvie”[6]. Spera ca în felul acesta să impresioneze mai mult noua generație. Dar e destulă această selecție de imagini terifiante? Spun ele tot adevărul despre acel univers al ororii? Mâinile împreunate a rugă şi blestem cu care se deschide albumul sugerează deja un răspuns. Există şi o altă dimensiune, nu mai puțin reală, aceea a rezistenței spirituale, a dimensiunii creştine, nu o dată pusă în lumină sub presiuni de orice fel: „Dacă vor tăcea ei, vor striga pietrele” (*Ioan*, 9, 40)[7].

Mărturiile culese până acum, din proprie inițiativă sau pe seama unor instituții specializate, constituie deja o masă enormă, susceptibilă de cele mai diverse abordări. Domină însă cantitativul, ca răspuns, desigur, la nevoia de a stabili mai întâi faptele, ca la orice temă studiabilă. Observația pe orizontală a putut înregistra aspectele demne de interes sociologic, dar nu era în măsură să dea seama de cealaltă dimensiune, verticală, a existenței noastre. Cantonarea excesivă în imanent a sporit cazuistica, nu şi efortul interpretativ, a cărui „modestie” a fost deplânsă nu o dată. Mircea Eliade a făcut-o în mai multe rânduri, ca unul ce se interesa în exil de realitățile româneşti sub dictatură, identificând mai cu seamă experiențele spirituale la limită. Jurnalul său conține multe comentarii de acest fel[8], între care, venind din spații filozofico-morale diferite, experiențele asumate de Mircea Vulcănescu, Richard Wurmbrand, N. Steinhardt, pentru a nu aminti decât nume de rezonanță.

I-au atras atenția doi cineaşti francezi care fuseseră la Buchenwald şi Dachau. „Amândoi spun că *au descoperit o nouă condiție umană în închisoare*; s-au convins acolo că omul este şi *altceva* decât crezuseră până atunci; că există o realitate spirituală, că există stări *indescriptibile*”[9]. O asemenea realitate consolează şi edifică asupra unui *absolut* de care omul

---

[5] Radu Bercea – Nicolae Ianăşi, *Memoria retinei gulagului românesc*, Eurostampa, Timişoara 2009[2].

[6] Radu Bercea – Nicolae Ianăşi, *Memoria retinei gulagului românesc*, 3: Radu Bercea, *Cuvânt înainte la ediția I*.

[7] Cf. Tertulian Langa, *Trecând pragul tăcerii*, MNLR, Bucureşti 2008, 6.

[8] Cf. Vasilică Militaru, *Biserica din temniță*, Vicovia, Bacău 2008, 7-12 ş.u.

[9] M. Eliade, *Jurnal*, I, Humanitas, Bucureşti 1993, 60-61.

modern nu mai e conştient, capacitatea lui de a uita fiind fără limită[10]. Pe fostul său prieten M. Vulcănescu, care şi-a sfârşit zilele în închisoare, eroic, îl citează cu îndemnul testamentar „Să nu ne răzbunaţi”, concluzie la care au ajuns şi alţi comilitoni[11]. Întâlnirea dintre călău şi victimă, în spaţiul recluziunii, comportă oricum o dimensiune spirituală peste care nu se poate trece[12]. Memorialistica e plină de asemenea exemple, încă nepuse în lumină de exegeţi, deşi s-au făcut unele sistematizări pe această linie[13].

În numele unei serii de mărturisiri, un preot se socotea îndrituit să spună, consensual, că „a trecut de la *luptă* la *jertfă*, de la *jertfă* la *iertare*, de la *iertare* la *iubirea vrăjmaşului*”, realizând o metamorfoză spirituală întru modelul cristic[14], cel despre care Vladimir Ghika spunea că e „singurul care nu uită”[15]. La un moment dat, supus unei intervenţii chirurgicale, Monseniorul se ruga, deplin conştient că are „în acelaşi timp abdomenul deschis, ochii deschişi şi cerul deschis”[16], cerimea la care se raporta, atât de frumos, în alt loc. Cum era să nu se simtă un om liber? Cum să nu-i fi îndemnat şi pe alţii să devină liberi prin contopirea cu divinul?[17]

Împăcarea cu statutul închisorii ca *detentio honesta* era o soluţie la îndemâna oricui, însă deloc uşor de pus în practică. Filosoful Constantin Noica a mers până la a-l preface pe adversar în „fratele Alexandru”, un semen afin cu fratele biblic, pentru care se cuvine a ne ruga, căci numai astfel se poate rupe catena răului, cauzalitatea malefică[18]. Se putea ajunge foarte sus în această compasiune. În timpul unei anchete nocturne, cum erau atâtea, Nicole Valéry-Grossu L-a invocat pe Dumnezeu, ceea ce a produs o dezlănţuire de mânie a anchetatorului: „Niciodată n-am fost atât de înspăimântată ca în noaptea aceea. Mă învinuiam că prin cuvintele mele l-am incitat pe acest om la ură şi blasfemie împotriva Creatorului”[19]. Eroina acestui episod e chiar autoarea cunoscutei cărţi de memorii *Binecuvântată fii, închisoare*[20], gândită în consonanţă cu ceea ce scrisese şi Soljeniţîn despre rolul recluziunii politice[21].

---

[10] M. ELIADE, *Jurnal*, I, Humanitas, Bucureşti 1993, 62-63.

[11] Cf. Vasilică MILITARU, *Biserica din temniţă,* 14. Aceeaşi atitudine şi la I.D. Sârbu, cf. Daniel CRISTEA-ENACHE, *Un om din Est*, Curtea Veche, Bucureşti 2006, 121.

[12] M. ELIADE, *Jurnal,* 556-557.

[13] Vasilică MILITARU, *Biserica din temniţă,* 2008.

[14] Vasilică MILITARU, *Biserica din temniţă,* 16.

[15] Vladimir GHIKA, *Fratelui meu din exil*, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuş 2008, 3.

[16] Vladimir GHIKA, *Fratelui meu din exil*, 90.

[17] Vladimir GHIKA, *Fratelui meu din exil*, 147: *Mărturia preotului Matei Boilă.*

[18] Constantin NOICA, *Rugaţi-vă pentru fratele Alexandru*, Bucureşti, Humanitas, 1990 şi alte ediţii.

[19] Nicole VALÉRY, *Binecuvântată fii, închisoare*, 48 (Cf. Vasilică MILITARU, *Biserica din temniţă,* 116).

[20] Nicole VALÉRY, *Bénie sois-tu, prison*, Libraire Plon, Paris 1976; şi versiunea română.

[21] Nicole VALÉRY, *Zelle 24. „Gelobt seist du Gefängnis”*, Seewis 1978, 7.

Se admite că „unii au acceptat de la început temniţa ca pe o universitate a dăruirii şi a jertfei, cât şi ca prilej de studiu şi meditaţie. Astfel, Ioanide, prieten cu Valeriu Gafencu, descrie etapele unei trăiri interioare ce au dus la o cunoaştere de sine şi la înlocuirea patimilor cu virtuţi, după modelul Sfinţilor Părinţi", echivalând cu o renaştere[22].

Au suferit mai mult, pare-se, cei care socoteau că se află după gratii numai ca rezultat al unei erori ce se cuvenea denunţată, dacă nu şi supusă vindictei de îndată ce va fi posibil. O asemenea logică prelungea la nesfârşit catena răului, sporind, totodată, chinurile recluziunii.

Aşa o prezintă N. Steinhardt în „jurnalul" său, cu trimiteri insistente la valorile creştine, pe care le asumase cu fervoare, însă şi la stoica *aequanimitas*, pe care o regăsea acum şi în practica monahală[23]. Dacă evreul citat s-a convertit la creştinism printr-un monah ortodox, o creştină evreică, Sabina, soţia pastorului Wurmbrand, a făcut-o pe Nicoleta-Valeria Bruteanu (alias Nicole Valéry) să se devoteze misiunii creştine, binecuvântând chiar temniţa în care i-a fost dat să facă această alegere[24]. Lacrimile de pocăinţă intră în această alchimie a regăsirii de sine, a unui nou echilibru bazat pe primatul spiritului[25]. Pentru Liviu Brânzuşi, zidul temniţei devenea oglindă autocritică, bezna lăuntrică se prefăcea în lumină roditoare. Nici un progres lăuntric nu i se părea posibil fără un riguros examen de sine, fără a interioriza suferinţa. Celula ajunsese, pentru el, ca şi pentru alţi comilitoni, o chilie monahală, un dar divin, o cale a crucii[26]. Pentru altul, carcera însăşi, cu toate asprimile ei, devenea prilej de bucurie, de meditaţie senină[27].

Cei vizitaţi de muze se puteau socoti în avantaj, fiindcă puteau acorda timpului o altă valoare, consonantă cu vocaţia lor intimă. Creaţia răscumpără orice suferinţă, spusese Lucian Blaga, în acord cu poetica înfiripată din vechime. În activitatea poetică a unora (Lena Constante, Harry Brauner, Nichifor Crainic etc.), depusă în deplină izolare carcerală, M. Eliade intuia „regăsirea funcţiei primordiale a memoriei", salutară în acele împrejurări[28].

Poate nicăieri omul nu experimentează mai bine tăria *Cuvântului*[29] ca acolo, între zidurile bine păzite ale închisorii. Cuvântul îi rămâne încă la dispoziţie pentru a-şi dovedi propria tărie, un mijloc de creaţie şi de eliberare totodată. Prin Cuvânt, el se pune în armonie cu El, cu sursa iniţială şi ultimă a Creaţiei.

---

[22] Vasilică Militaru, *Biserica din temniţă*, 118.
[23] Cf. Vasilică Militaru, *Biserica din temniţă*, 119.
[24] Vasilică Militaru, *Biserica din temniţă*, 124-125.
[25] Vasilică Militaru, *Biserica din temniţă*, 138-139.
[26] Vasilică Militaru, *Biserica din temniţă*, 120.
[27] Vasilică Militaru, *Biserica din temniţă*, 122.
[28] M. Eliade, *Jurnal,* 594.
[29] Cf. N. Balotă, *Caietul albastru*, I, Bucureşti 1998, 328-336.

Un arhiereu care a stat mulți ani după gratii va mărturisi că rugăciunea şi poezia l-au făcut să reziste. Rostea „întregul rozar cu cele trei mistere, de bucurie, durere şi mărire”, se adâncea apoi în meditații pe teme religioase, compunea versuri, iar căutarea rimelor îl făcea să-şi uite un timp condiția[30]. „Eram fericit şi liniştit. Conversam cu cerul, cu natura”, meditând marile teme ale credinței, căutând expresia adecvată fiecărui gând[31]. Un fel de a petrece timpul cvasiuniform al recluziunii, dar şi de a exersa memoria, imaginația, aptitudinea conexiunilor. „Sufletul meu, pelerin pierdut”, aşa se definea la un moment dat, prin analogie cu păsările toamnei[32] sau cu miracolul primei zăpezi. Lupta cu timpul impunea o disciplină aparte, „iubire şi abandon în Providență”[33]. Compasiunea pentru cei puşi să gestioneze închisoarea („instrumentele Domnului”) încăpea în această filosofie de viață dobândită cu vremea[34].

A suporta „calvarul” detenției în acele împrejurări nu era tocmai simplu şi nu sunt chiar puțini cei care au dat, pe parcurs, semne de oboseală, abandon, conduită nedemnă de statutul unui creştin. Anduranța are limite pe care închisorile comuniste le-au pus adesea în lumină[35].

În cazul episcopului Anton Durcovici, se ştie că intransigența l-a condus spre un sfârşit prematur şi martiric, întâmplat la 10/11 decembrie 1951, la Sighet, acolo unde funcționează acum un Memorial şi un Centru de studii privitoare la regimul comunist, memorial în care efigia arhiereului figurează la loc de cinste[36]. Demnitatea lui, născută din credință şi din exercițiu spiritual, s-a impus celor din jur, fie aceştia comilitoni sau torționari, după cum ne asigură un alt prelat, Ioan Ploscaru, ale cărui amintiri din recluziune constituie o prețioasă mărturie despre epocă, îndeosebi asupra rezistenței religioase sub dictatura comunistă[37].

Aceeaşi soartă au avut-o, între alții, tot la Sighet, istoricii Al. Lapedatu şi G. Brătianu, ultimul fiind omorât anume fiindcă refuzase să-şi schimbe opiniile despre teritoriile răpite de sovietici, convins că „adevărul rămâne, oricare ar fi soarta slujitorilor săi”. Credința, în acest caz, se afla în deplin acord cu adevărul în discuție. În celula 8, unde fusese izolat la începutul

---

[30] I. Ploscaru, *Lanțuri şi teroare*, Timişoara 1994, 172.

[31] I. Ploscaru, *Lanțuri şi teroare*, 173.

[32] I. Ploscaru, *Lanțuri şi teroare*, 174.

[33] I. Ploscaru, *Lanțuri şi teroare*, 178.

[34] I. Ploscaru, *Lanțuri şi teroare*, 180.

[35] Cf. Nicu Ioniță, *Psihotrauma de detenție şi urmările ei*, Fundația Academia Civică, Bucureşti 2008.

[36] Eduard Ferenț, *Martirul iubirii lui Cristos*, Bucureşti 2000; Dănuț Doboş – Anton Despinescu, *Episcopul Anton Durcovici. O viață închinată lui Dumnezeu şi Bisericii*, Sapientia, Iaşi 2002.

[37] I. Ploscaru, *Lanțuri şi teroare,* 156-159.

anului 1952, G. Brătianu scrijelise pe zid un plan de istorie universală, un crucifix şi o rugăciune pe care un alt deţinut, Alexandru Raţiu, care i-a succedat în acelaşi spaţiu imund, a şi memorat-o. Rugăciunea adresată Mântuitorului era „foarte frumoasă, dogmatică şi poetică", revelând un spirit profund creştin şi sensibil pe care însă martorul a uitat-o cu timpul[38].

Credinţa în Dumnezeu şi, pe cale de consecinţă, încrederea în izbânda adevărului l-au făcut pe G. Brătianu să reziste atunci când i s-a propus să fugă din ţară sau când, la Sighet, i se cerea să abjure ce scrisese despre Basarabia ca pământ românesc, dacă vrea să scape cu viaţă. A refuzat, acceptând jertfa, spre a salva adevărul pentru care militase ca istoric[39]. Era convins că acel adevăr va dăinui[40].

Am evocat câteva exemple dintr-o vastă cazuistică a cărei analiză se află abia la început, în pofida imensei bibliografii acumulate. Se poate spune însă de pe acum că rezistenţa la opresiune şi supravieţuirea morală în închisorile regimului comunist s-au întemeiat, mai ales, pe credinţă, indiferent de confesiune, şi că apartenenţa cultică n-a fost acolo un impediment pentru dialog şi convieţuire fraternă. Analiştii cei mai avizaţi au sesizat în mediile respective manifestările unui *homo religiosus*, ale cărui note specifice urmau să prindă contur mai exact în viitor. „În căutarea plenitudinii noastre spirituale", sintagmă deja în curs, e poate nota cea mai de seamă[41]. Tipologia manifestărilor în cauză e complexă şi nu se poate defini în acest cadru, menit doar a semnala unele modalităţi mai accesibile[42]. Regatul suferinţei e nesfârşit.

---

38 Maria G. BRĂTIANU, *Georges I. Brătianu: L'énigme de sa mort. Les témoignages*, n. éd., Paris 1992, 19 (1988[1], 17).

39 Maria G. BRĂTIANU, *Georges I. Brătianu: L'énigme de sa mort*, FAC, 1997, 27.

40 G. BRĂTIANU, *Dare de seamă, 1944-1945*, Bucureşti 1945.

41 Sergiu Grossu, *Chipul omului dinlăuntru. În căutarea plenitudinii noastre spirituale*, Duh şi Adevăr, Bucureşti 1999.

42 Cf. Vasile MANEA, *Preoţi ortodocşi în închisorile comuniste*, Reîntregirea, Alba Iulia 2004[3]; Sergiu Grossu, *Ei triumfă înaintea lui Dumnezeu. Eroi şi martiri ai credinţei în ţările comuniste*, Memoria, Bucureşti 2007.